

Actanți zoomorfici în proverbele despre vicii românești și spaniole

Florina-Cristina HERLING

Universitatea Tehnică de Construcții București

Rezumat

Alături de om, animalele sălbatice sau domestice sunt protagoniste importante în cadrul literaturii sapiențiale. Proverbele redau anumite vicii umane prin intermediul animalelor aflate în apropierea spațiului cultural al unei societăți. Autorul popular atribuie animalelor, domestice sau sălbatice, trăsături, comportamente și atitudini specifice omului. Unele dintre animalele reprezentate, cât și viciul care li se atribuie, sunt comune mai multor popoare. Cele mai întâlnite animale în materialul paremiologic sunt pisica și vulpea, care reprezintă fățărnicia, câinele ca imagine a lenei, lupul a lăcomie etc. Adesea, mai ales în cazul proverbelor spaniole sunt folosite sinonime pentru a face referire la un animal, de exemplu pentru 'zorra/zorro' întâlnim în proverbe termenii sinonimici 'raposo/raposa'. Folosirea sinonimelor imprimă, pe lângă bogăția lexicală, și o importanță paremiologică acordată animalelor, foarte des întâlnite în literatura populară ca substitut uman. Este interesant cum această lume a actanților zoomorfici se regăsește în proverbe asemănătoare sau identice în cele două spații culturale, românesc și spaniol. Corespondența acestora constă nu doar în imaginea animalului, ci și în amprenta aceluiași viciu. Colecțiile de proverbe conțin unități paremiologice prin intermediul cărora identificăm o gândire comună a membrilor mai multor comunități, precum și manifestările culturale asemănătoare sau identice redată prin imaginarul colectiv din cele mai vechi timpuri.

Cuvinte cheie

actant zoomorfic, corespondență, imagine, proverb, viciu.

1. Introducere

În ultimii ani domeniul paremiologiei a luat avânt, din ce în ce mai mulți cercetători fiind interesați de studiul proverbelor din punct de vedere lingvistic. Asemănarea formală, conceptuală și stilistică a proverbelor care aparțin unor culturi și societăți diferite au condus la crearea unei noi ramuri a paremiologiei – paremiologia comparată. Această ramură este interesată de originea proverbelor, de modul în care acestea au circulat în lume, au fost împrumutate de la o cultură la alta sau de modul fascinant al unei gândiri comune ca rezultat al percepției asemănătoare sau identice a mediului înconjurător sau a activităților cotidiene. Deoarece universul paremiologic este foarte amplu, am ales ca material pentru întocmirea acestui articol proverbele despre vicii românești și spaniole ai căror actanți sunt animalele, domestice sau sălbatice, deoarece fauna constituie una dintre principalele manifestări paremiologice universale și naționale. Animalele

sunt fie purtătorii direcți ai viciului, fie reprezintă modalitatea prin care se concretizează viciul. Actanții zoomorfici reprezentați în proverbe indică, prin încărcătura metaforică, trăsături și comportamente specific umane. Pe lângă gradele de corespondență dintre proverbele celor două spații culturale, românesc și spaniol, este interesantă abordarea lexico-semantică manifestată la nivelul actanților cu scopul de a identifica asemănările și deosebirile între cele două culturi, atât din punct de vedere semantic, simbolic, cât și conceptual. Materialul paremiologic folosit pentru analiza comparativă a fost extras din colecții de proverbe reprezentative pentru cele două spații culturale, precum cele ale paremiografilor spanioli Gonzalo de Correas, José María Sbarbi și Luis Junceda și ale paremiografilor români Iuliu A. Zanne, I. C. Hîntescu și George Muntean.

2. Proverbe, vicii, animale

Proverbele, ca manifestare a literaturii populare, au luat naștere în limba vorbită, evoluând și suferind anumite modificări odată cu aceasta, ceea ce a condus la apariția proverbelor variante. Funcția comunicativă a proverbelor constă în exprimarea unei judecăți, a unui sfat sau a unei norme comportamentale, de unde și caracterul didactico moralizator, prescriptiv sau persuasiv. Una dintre caracteristicile proverbelor este aceea că sensul său este împărtășit de o comunitate lingvistică, de aceea, când este folosit se formulează un adevăr universal concis, un adevăr recunoscut și acceptat de acea comunitate (Hernando 1990 *apud* Veirat 2008: 8). Astfel, în proverbe se reflectă teme referitoare la existența umană, precum: virtuți, vicii, viață, moarte etc. Alături de caracteristicile semantice și pragmatice, proverbul se caracterizează prin forma scurtă, fixă, de obicei bimebră (există și proverbe mono- sau plurimembre), uneori versificată sau rimată și ritmată. Colecțiile de proverbe au adunat și conservat aceste microtexte care păstrează de secole înțelepciunea populară transmisă prin viu grai din generație în generație și care reflectă particularitățile unei culturi, obiceiurile, tradițiile și experiențele de viață ale unui popor. Proverbele sunt rodul unei atente observații a mediului înconjurător, pe care mai apoi creatorul popular anonim, individual sau colectiv, a transpus-o în aceste unități lingvistice simple și concise, care redau, de cele mai multe ori adevăruri universale. Astfel, proverbele sunt rezultatul unei experiențe cotidiene colective acumulată de-a lungul timpului, deoarece reflectă temperamentul și viziunea unei culturi, unui popor, fapt observat și de Miguel de Cervantes în prima parte (cap. XXI) a capodoperei sale *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha* (1974 [1605]: 143-144), care spunea că: „nu există proverb care să nu fie adevărat, deoarece toate sunt judecăți născute din aceeași experiență, mamă a tuturor științelor.”

Nu doar persoanele sunt protagoniste în proverbe, ci și animalele aflate în apropierea acestora. Creatorul popular, individual sau colectiv, precum și cei care au transmis de-a lungul timpului proverbele prin viu grai, s-au folosit de mediul animal pentru a ilustra emoții, sentimente, virtuți sau vicii umane. Acesta a comparat obiceiurile și instinctele animalelor cu comportamentul uman, fapt care a condus la crearea proverbelor ai căror actanți sunt animalele. Colecțiile de proverbe românești și spaniole abundă de unități paremiologice care prezintă animalele sălbatice sau domestice care au trecut în memoria colectivă ca simbolizând

caracteristici umane, fiind purtătoarele unor virtuți ca bunătate, hărnicie, cumpătate etc. și defecte omenești, precum fățarnicia, lenea, lăcomia, avariția etc. astfel, animalele fac parte din universul omului și îi permit acestuia interpretarea mediului înconjurător, emoțiilor, sentimentelor, comportamentelor, deoarece „... oamenii, prin intermediul animalelor, se dezvăluie pe ei înșiși...” (Gumpert 2000: 14). Însă nu toate animalele apar cu aceeași frecvență în colecții de proverbe. În timp ce animale precum câinele, pisica, porcul, găina, lupul, vulpea sunt mai des reprezentate, leul sau cămila apar rareori. Se poate observa că atât în proverbele românești, cât și cele spaniole, cele mai multe apariții le au animalele, atât domestice, cât și sălbatice, cu care omul intra în contact direct sau care se aflau în apropierea lui. În schimb animale precum leul sau cămila erau animale fie despre care doar auzea, fie le văzuseră în anumite ocazii excepționale (de exemplu, circul). Însă, nu întotdeauna în proverbe animalele se identifică cu propriul comportament, ci cel mai adesea sunt purtătoare ale unor comportamente specifice umane, fiind doar unealta prin care sunt reprezentate virtuțile și viciile omenești. Astfel, animalele se identifică cu o persoană sau cu anumite calități sau defecte atribuite acestuia. Fiecare animal a ajuns să fie reprezentantul unor caracteristici sau comportamente fixe, deși există și cazuri în care un animal poate fi purtător al două sau mai multor vicii, însă numai unul este reprezentativ prin numărul superior de proverbe. Această particularitate a proverbelor ale căror actanți sunt animalele, care se fac purtătoarele unor trăsături specifice umane se întâlnește și în basme și basme, care uneori coincid cu cele atribuite prin proverbe, deoarece multe dintre unitățile paremiologice despre animale își au originea sau tiparul simbolic în fabule, mituri, basme sau fabule. Proverbele care formează corpusul acestui articol aparțin aceluiași câmp semantic, având hiperonim termenul *animal*, fiind grupate apoi în animale domestice și sălbatice. Fiecare dintre aceste animale poartă o încărcătură metaforică prin care este redat un viciu sau mai multe vicii umane, ca de exemplu: *vulpea (el zorro)* și *pisica (el gato)* simbolizează fățarnicia, *câinele (el perro)* simbolizează avariția sau lenea etc. Vom prezenta câteva dintre proverbele despre vicii ale căror protagoniști sunt animalele, domestice și sălbatice, dar și echivalentele în limbile română și spaniolă, încercând să identificăm asemănările și diferențele lexico-semantice, precum și gradele de echivalență dintre proverbele celor două culturi.

2.1. Animale domestice

2.1.1. Câinele/cățeaua – el perro-el can - Majoritatea simbolurilor atribuite câinelui au apărut în urma conviețuirii acestuia alături de om. Cele mai frecvente reprezentări universale ale câinelui, atât în basme, mituri, fabule și proverbe este pozitivă, acesta fiind purtătorul unor caracteristici, precum fidelitatea, bunătatea, prietenia, înțelepciunea. Am întâlnit câteva proverbe românești și spaniole în care câinele este purtătorul direct al unor vicii umane ca: avariția (1, 2), desfrâul (3, 4, 5), fățarnicia (6, 7), lăcomia (8, 9, 10), lene (11, 12).

(1) *Câinele flocos numai lui își ține de cald.*

(2) *Câinele osul nu-l roade, și nici pe altul nu-l lasă să-l roadă.*

El perro del hortelano, ni come las berzas ni las deja comer al amo.

Proverbul (2) are echivalent parțial în limba spaniolă, viciul avariției este redat prin comportamentul aceluiași actant zoomorfic, *câinele – el perro*.

(3) *Căteaua pân' nu pleacă prin mahala,/ Căinii nu se iau după ea.*

(4) *După o cătea mulți câini se țin.*

(5) *Nu-i vinovat câinele; el intră unde vede ușa deschisă.*

Proverbele despre viciul desfrânării în care protagonist este câinele, se întâlnesc în trei proverbe românești. Acest viciu este redat prin atât prin forma la masculin, *câine*, cât și prin cea la feminin, *cătea*.

(6) *Nicicum să te temi de câinele ce latră, ci de cel ce tace.*

Guárdate de hombre que no hable y de perro que no ladre.

(7) *Câinele care nu latră, mușcă.*

Can que mucho lame, saca sangre.

Proverbul (6) are echivalent parțial în limba spaniolă, deoarece nivelul conceptual corespunde în cele două limbi, iar cel lexical corespunde parțial. Astfel, atât actantul zoomorfic, cât și mesajul sau avertismentul referitor la oamenii fătărnici fiind același: să te temi de oamenii tăcuți. În proverbul (7), care observăm că se folosește un lexem sinonim pentru *perro*, cultismul *can*. Între cele două proverbe echivalente parțial, la nivel lexical există diferențe majore, dar mențin același câmp semantic: *nu latră – que mucho lame, mușcă – saca sangre*, însă la nivel semantic sunt asemănătoare.

(8) *Câinele și când doarme, la de mâncare gândul lui își are.*

(9) *Perro de muchas bodas, no come en ninguna por comer en todas.*

(10) *Por dinero baila el perro, y por pan, si se lo dan.*

Lăcomia este redată printr-un proverb românesc (8) și două spaniole (9, 10), proverbele (8) și (10) neavând echivalent, iar proverbul (9) are echivalent conceptual proverbul românesc: *Cloșca care cuprinde ouă multe, niciun pui nu scoate*, unde actantul *perro* în limba română este redat prin termenul *cloșca*.

(11) *Câinele până nu-i dă apa de cur, nu înoată.*

(12) *Canes que ladran, ni muerden ni toman caza.*

Proverbele în care câinele este purtătorul viciului lenei au echivalente care diferă la nivel lexical, însă la nivel semantic sunt asemănătoare, ceea ce conduce la o echivalență conceptuală. Echivalentul spaniol al proverbului (11) are ca actant tot un animal domestic, *măgarul – el asno*: *Asno cojo, cuando duda, corre con el aguijón*, iar proverbul spaniol (12) are echivalent în limba română în care nu se întâlnesc actanți din mediul animal: *Are bună gură,/ Dar la șură nu-i strânsură*.

2.1.2. Pisica-mâța-motan – el gato/la gata - În unele culturi este simbolul bunăstării, independenței sau al căminului, iar în altele simbolizează răul, moartea, fiind considerate ființe oculte și imagine a diavolului. În proverbe am identificat câteva proverbe în care pisicile sunt purtătoarele următoarelor vicii: fătărnicie (13, 14, 15, 16, 17, 18,), desfrâu (19), lăcomie (20), lăudăroșenie (21), mânie (22). Este singurul actant zoomorfic care apare în proverbe românești prin diferiți termeni sinonimici: *pisică-mâța-motan*, pe când în cele din limba spaniolă este unul dintre puținele cazuri în care întâlnim un singur termen care să facă referire la acest

animal. În cazul fățarniciei, proverbele din cele două limbi (13, 14) sunt echivalente parțial, doar la nivel conceptual, iar cele în care este redat viciul desfrânării (19) sunt echivalente total, deoarece cele două proverbe sunt asemănătoare din punct de vedere lexical și identice în ceea ce privește conținutul semantic.

- (13) *Coadă dobândește pita cotoiului.*
La gata de Marirramos, que está muerta y caza ratones.
- (14) *Mâța (Pisica) blândă zgârie rău.*
El gato de Mari Ramos halaga con la cola y araña con las manos.
- (15) *Nu ascunde mâța-n sac, că i se văd unghiile.*
- (16) *A su amigo, el gato siempre lo deja señalado.*
- (17) *Cara de beato y uñas de gato.*
- (18) *Mucho sabe el ratón, pero más el gato.*
- (19) *Pisica bătrână firește,/ La tineri șoareci râvnește.*
A gato viejo, rata tierna.

Ca protagonistă a proverbelor despre lăcomie, lene și mânie, pisica apare doar în proverbele românești și numai proverbul care redă mânia are echivalent conceptual în limba spaniolă, în care actanții sunt diferiți *motanul – pajarito* (păsărică).

- (20) *De la mâță nu scoți pește.*
- (21) *Pisica/ Mâța cu clopoței nu prinde șoareci.*
- (22) *Cât de blând să fie motanul, tot zgârie când se mânie.*
Cada pajarito tiene su higidito.

2.1.3. Porcul – el puerco - În majoritatea culturilor, simbolizează lăcomia, avariția, murdăria etc. este unul dintre animalele domestice, alături de câine, pisică, cel mai bine reprezentate în paremiologia universală. Este unul dintre puținele animale al căror comportament este în special negativ. Comparând proverbele spaniole cu cele românești, am întâlnit porcul ca actant purtător al viciului avariției. Astfel, două culturi diferite, cu mentalitate diferită în unele aspecte, au exprimat aceeași idee cu privire la natura umană, la comportamentul animal și la mesajul didactico-moralizator transmis prin aceste proverbe despre viciul avariției. Observăm că atât în limba română, cât și în cea spaniolă nu există sinonime pentru lexemul *porc-puerco*. Proverbul spaniol *Al avariento y al puerco, después de muertos* are trei proverbe românești ca echivalente. Proverbul românesc a. este echivalent total, deoarece corespunde cu cel spaniol atât la nivel conceptual, cât și lexical, iar proverbele b. și c. sunt echivalente parțiale, deoarece la nivel lexical există diferențe majore, echivalența stabilindu-se la nivelul conținutului semantic și al actantului.

- (23) *a. La porc și la scump îi iei folosul după moarte.*
b. Porcul tocmai după ce moare,/ Pe toți satură de unsoare.
c. Porcul tot strânge, se-ngrașă bine,/ Dar pentru alții, nu pentru sine.
Al avariento y al puerco, después de muertos.
- (24) *Porcul strânge untură pentru alții.*

2.1.4. Măgarul – el asno- el burro/la burra-el borrico - Imaginea măgarului se întâlnește mai ales în proverbele spaniole despre vicii, unde este purtător direct al viciului. Am întâlnit un proverb românesc (25) în care actantul este măgarul, însă nu este direct ci reprezintă mijlocul de realizare al viciului minciunii prin opoziție cu țânțarul, ceea ce subliniază enormitatea minciunii în fața adevărului. În proverbele spaniole acesta simbolizează vicii precum avariția (26, 27), limbuția (28), lăudăroșenia (29), lenea (30) și mândria (31). În proverbele spaniole apar mai multe sinonime pentru același protagonist: *asno*, *burro*, *borrico*, de asemenea apare și forma de feminin, *burra*, față de proverbele românești în care apare un singur termen: *măgar*.

- (25) *Mincinosul încornorează țânțarul/ Și-l mărește cât măgarul.*
- (26) *Asno de Arcadia, lleno de oro y come paja.*
- (27) *A quien vive pobre por morir rico, llámale borrico.*
- (28) *Asno lerdo, tú dirás lo tuyo y después lo ajeno.*
- (29) *De pico, mata la burra al borrico.*
- (30) *Asno cojo, cuando duda, corre con el aguijón.*
- (31) *El burro delante, para que no se espante.*

2.2. Animale sălbatice

2.2.1. Vulpea – el zorro/la zorra-el raposo/la raposa - Vulpea este simbolul omului șiret, viclean, însă și al celor isteți. Cea mai frecventă imagine întâlnită în proverbe, dar și în legende și mituri este aceea a fățarniciei. Uneori apare în proverbe alături de alte animale cu scopul de a augmenta imaginea acesteia. Actanții cel mai des întâlniți alături de vulpe sunt leul și lupul. În următoarele proverbe vulpea este purtătoarea viciilor fățarniciei (32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39), hoției (40), lăudăroșeniei (41) și lenei (42). În proverbele spaniole apar, pe lângă formele sinonime la masculin *zorro* – *raposo*, și corespondentele acestora la feminin *zorra* – *raposa*.

- (32) *Îmbracă pe leu în piele de vulpe, că unde nu va putea leul, vulpea să biruiască.*
Cuando falta la piel del león es menester servirse de la del zorro.
- (33) *Vulpea putere ca leul nu are, dar cu vicleniile ei întrece puterea leului.*
Cuando la piel del león es corta, conviene añadirla cosiéndole otra de raposa.
- (34) *Păzește găștele când vezi că le descântă vulpea.*
Cuando la zorra predica, no están los pollos seguros.
- (35) *Vulpea când se prinde, se prinde de câte patru picioare.*
Mucho sabe la zorra, pero más quien la toma.
- (36) *Vulpea e vicleană, dar mai viclean e cel ce o prinde.*
Mucho sabe la zorra/raposa, pero más quien la toma.
- (37) *Vulpea după moarte de cojocari are parte.*
- (38) *Vulpea bătrână nu se sperie de cursă.*
- (39) *Caldo de raposa es, que parece frío y quema.*
- (40) *S-a dus lupul să îngrijească stâna și vulpea să îngrijească găinăria.*

- (41) *Vulpea e în pădure, și el îi vinde pielea în târg.*
 (42) *Vulpea care doarme nu prinde găini.*
A raposo durmiente, no le amanece la gallina en el vientre.

2.2.2. Lupul – el lobo - Aproape în toate culturile este simbolul răului, al cruzimii, avariției și fățarniciei, deși în Roma Antică și în Egiptul Antic era asociat cu vitejia, onoarea și îndrăzneala. În Biblie (Evangelia după Matei: 7,15), unde își au originea multe dintre proverbele universale apare lupul ca purtător al viciului fățarniciei: “Feriți-vă de falși profeți care vin la voi în haine de oi, dar pe dinăuntru sunt lupi hămesiți.” În această pildă își au originea proverbele românești (43, 44), care au echivalent conceptual în limba spaniolă, la nivel lexical proverbele din cele două limbi fiind total diferite. Se observă diferența în ceea ce privește actantul purtător al fățarniciei și cruzimii, care în proverbul românesc este *lupul*, iar în cel spaniol el *león* (leul), însă se păstrează în cele două limbi actantul prin care se redă simbolul naivității și bunătății: *oaia/mielul (la oveja)*. Alături de viciul fățarniciei (43, 44, 45), lupul mai redă în proverbe și alte defecte umane ca avariția (46), hoția (47, 48, 49), lăcomia (50, 51), mânia (52, 53).

- (43) *Lupul îmbrăcat în piele de oaie.*
 (44) *Pe dinafară miel se vede, pe dinăuntru lup întreg.*
 (45) *Bala como oveja, y muerde como león.*
 (46) *De lobo un pelo, y ése de la frente.*
 (47) *Lupul împrejurul lui nu strică.*
El lobo, do se halle, daño no hace.
 (48) *Lupul mănâncă și din oile numărate.*
 (49) *Cuando el lobo quiere hurtar, lejos de casa va a cazar.*
 (50) *Lupul nu se satură cu o mică îmbucătură.*
 (51) *Nici lupul flămând, nici oaia cu doi miei.*
 (52) *Lupului îi e necaz încă./ Chiar și singur ce mănâncă.*
 (53) *Lobo que presa no halla, come la tierra con rabia.*

2.2.3 Cămila – camello - De obicei, este simbolul “sobrietății și al unui caracter sucit”, dar este și “atributul cumpătării” (Chevalier și Gheerbrant 1994: 272). În paremiologia românească și spaniolă este rar întâlnită, deoarece este un animal exotic care nu este întâlnit în imediata apropiere a membrilor acestor societăți. Am întâlnit acest actant zoomorfic prin care sunt reprezentate viciul minciunii (54) și al lăcomiei (55) numai în două proverbe românești.

- (54) *Mincinosul, cu de-a sila,/ Face musca cât cămila.*
 (55) *Cămila când s-a dus la târg să-și cumpere cercei, și și-a pierdut o ureche.*

3. Concluzii

Analiza comparativă a proverbelor din cele două limbi, română și spaniolă, a scos la iveală atât asemănări, cât și deosebiri în ceea ce privește rolul metaforic al numelor animalelor purtătoare al unor vicii umane. Acești termeni zoomorfici redau, în majoritatea proverbelor, același concept, unitățile paremiologice în care

se regăsesc fiind echivalente totale sau parțiale. Un număr mai mic de proverbe nu au echivalente în care să se regăsească actanți zoomorfici sau viciile umane sunt redată prin actanți zoomorfici diferiți. La nivel semantic am întâlnit variante ale aceluiași proverb prin care actanții sunt redați prin termeni sinonimici, precum *pisică, motan, mătă* sau *asno, burro, borrico* și *zorro, raposo*. La nivel conceptual, am observat că același animal poate fi purtătorul sau mijlocul de realizare al mai multor vicii, de obicei diferite în cele două limbi. De aceea, putem afirma că fiecare limbă manifestă caracterul său propriu național și cultural, reflectând prin proverbe realități specifice fiecărui popor sau modul propriu de a observa și decodifica aceste realități. De asemenea, în urma analizei efectuate am observat că există și un mod comun de a gândi și de a analiza și reda comportamente și experiențe de viață transmise prin intermediul proverbelor. Astfel că, în majoritatea cazurilor coincid numele animalelor și viciile pe care le reprezintă, însă există câteva proverbe în care apar actanți zoomorfici doar într-una dintre cele două limbi, ceea ce ne indică faptul că ambele popoare percep prin actanții zoomorfici și comportamente diferite care se reflectă și se aplică ființelor umane. Dintre animalele sălbatice lupul și vulpea apar frecvent în proverbele celor două limbi, alături de cele două animale domestice, câinele și pisica, redând diferite vicii umane. Măgarul este întâlnit mai ales în proverbele spaniole, în cele din limba română fiind mai rar folosit ca purtător al unui viciu. Prin proverbele prezentate am încercat să subliniem asemănările și deosebirile culturale, precum și simbolurile pe care le poartă fiecare animal, actant al unei unități paremiologice

Referințe bibliografice

- Cervantes, M. de. (1974 [1605]). *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*. La Habana: Editorial de Arte y Literatura.
- Chevalier, J. and A. Gheerbrant (1994). *Dicționar de simboluri*. Vol. 1-4. București: Editura Artemis.
- Coman, M. (1986). *Mitologie populară românească. Viețuitoarele pământului și ale apei*. Vol. I. București: Editura Minerva.
- Correas, G. de. (1906 [1627]). *Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la Lengua Castellana*. Madrid: Establecimiento Tipográfico de Jaime Ratés.
- Evseev, I. (2001). *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*. Timișoara: Editura Amarcord.
- Gumpert, C. (ed.) (2000). *El Arca de las Letras. Una antología del animal en la literatura española*. Madrid: Ateles.
- Hernando Cuadrado, L. A. (1990). "Sobre las unidades fraseológicas en español". *Actas del Congreso de la Sociedad Española de Lingüística. XX Aniversario*. 536-547.
- Hiñescu, I.C. (1985). *Proverbele românilor*. Timișoara: Editura Facla.
- Junceda, L. (2006). *Diccionario de refranes, dichos y proverbios. Más de 5000 refranes, dichos y frases proverbiales*. Madrid: Editorial Espasa Calpe, S. A.
- Muntean, G. (ed.) (1984). *Proverbe românești*. București: Editura Minerva.

- Sbarbi, J. M. (1922). *Diccionario de refranes, adagios, proverbios, modismos, locuciones y frases proverbiales de la lengua española*. Vol. I-II. Madrid: Librería de los Sucesores de Hernando.
- Veirat Rigat, M. (2008). "Aproximación lingüística al estudio del refrán". *Dialogía*. 3: 5-31.
- Zanne, I. A. (2004 [1895-1903]). *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*. Vol. I-X. București: Scara.